

УДК 373.3.016:18

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

С.В.Трачук, О.С.Трачук

Анотація. В статті розкрито особливості формування музичного сприймання молодших школярів.

Ключові слова: сприймання, музичне сприймання, сприймання музики.

Аннотация. В статье раскрываются особенности формирования музыкального восприятия младших школьников.

Ключевые слова: восприятие, музыкальное восприятие, восприятие музыки.

Summary: in the article series Features generating musical perception Jr. schoolchildren.

Key words: perception, music perception, music perception.

Актуальність дослідження. Державний стандарт початкової загальної освіти головною метою дисциплін художньо-естетичного циклу, що складають галузь «Мистецтво», визначає розвиток особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самодіяльності та духовному самовираженні. Завдання учителя полягає у розвитку чутливості учнів до музики, тобто він має навчити сприймати музику – слухати її [5].

Музика має сприйматися учнями як живе й захоплююче мистецтво. Саме на основі формування музичного сприймання вчителів слід розвивати творчі здібності учнів до співу, музикування, виховувати в них художні смаки, навчати розмірковувати про почуту музику, робити самостійні висновки й узагальнення.

Здатність сприймати музику виробляється найкраще при цілеспрямованому музичному вихованні з якомога раннього віку. Шкільний вік – найбільш продуктивний для залучення дітей до культури естетичного сприйняття музики, і саме умови навчально-виховного процесу найбільш сприятливі для досягнення цілей музичного виховання та освіти.

Огляд досліджень і публікацій. Проблема формування музичного сприймання вивчалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких – праці Б.Асаф'єва, Н.Гродзенської, О.Костюка, Є.Назайкінського, В.Столетова, Б.Теплова, В.Шацької, М.Шафера. Вони одностайні у тому, що процес формування навичок музичного слухання у школярів – тривалий та клопіткий.

Шлях до культури естетичного сприйняття музики – мистецтва, яке є різнохарактерним, стає все більш складним за своїм змістом і засобами вираження. Ставлення особистості до художнього твору, як і рівень спілкування з ним, формується не стихійно, а на основі вікового досвіду слухання музики.

Постановка проблеми. Питання музичного сприйняття знайшли відображення в спеціальній літературі. Однак у музичній педагогіці та психології вони не розроблені, не зважаючи на їх актуальність для подальшого прогресу в музичному вихованні дітей. При аналізі багатьох питань дитячого музичного виховання в науці розглядається здебільшого питання сприйняття музики з погляду методики. Так, багато говориться про його значення, методи розвитку музичних образів в окремих класах.

Але ми переконані, що на основі цих даних доцільно представити проблему більш цілісно, зокрема охарактеризувати її з точки зору психологічної науки.

Згідно досліджень у галузі методики викладання музики у загальноосвітній школі, учитель, для того, щоб формувати в учнів навички сприйняття музики, має бути достатньо підготовленим у декількох галузях, серед яких психофізіологічна – тобто, він має знати психологічні основи музичного сприймання, вікові особливості та можливості учнів різних вікових груп, їхні індивідуальні відмінності, характер сприйняття.

Мета статті. Тому у даній статті ми поставили за мету розкрити особливості формування музичного сприймання молодших школярів.

Виклад основного змісту досліджень. Насамперед слід з'ясувати суть базових понять

досліджуваної проблеми.

Сприймання — психічне відображення предметів і явищ довколишньої дійсності, що виникає і функціонує в процесі життя. Це характеристика пізнавальної функції психіки, яка полягає у створенні чуттєвого образу світу [8, с. 259]. Властивостями сприймання є: предметність, цілісність, структурна константність, осмисленість [8, с. 265-270].

Формування музичного сприймання школярів є провідною проблемою сучасної музичної педагогіки. Учитель має розвинути чутливість дітей до музики, ввести їх у світ краси й добра, відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань. Великого значення в цьому процесі набуває вміння й цілеспрямована музично-педагогічна робота вчителя [1; 2; 6; 11].

У сучасній науковій літературі найчастіше зустрічаються два терміни, що визначають діяльність людини, яка слухає музику: «сприймання музики» і «музичне сприймання». Поняття «сприймання музики» здебільшого використовується у працях психологів, воно відображає ситуацію, коли сприймання охоплює музику лише як предметний матеріальний процес, як специфічний об'єкт впливу на людину. Поняття «музичне сприймання» означає спрямування сприймання на «осягнення й осмислення тих значень, якими володіє музика як мистецтво, особлива форма відображення дійсності, як естетичний художній феномен» [4, с.92].

У повсякденній діяльності вчителю слід неодмінно зважати на індивідуальні особливості сприймання учнів. У процесі навчання і виховання постає важливе завдання — формувати у школярів уміння якомога об'єктивніше відображати навколишній світ [7, с. 172].

Насамперед, слід мати на увазі, що будь-яке сприймання є процесом, в якому беруть участь різні органи чуття, утворюються складні, комплексні зв'язки; сприймання пов'язане з індивідуальністю, особистим досвідом, тому і воно — індивідуальне; сприймання завжди визначається особливостями нервової системи дитини [7, с. 173].

Сприймання музики (музичне сприймання) — це вид естетичного сприймання [7, с. 174], і це особливо важливо мати на увазі: сприймаючи музику, людина повинна відчувати її красу, розрізняти найвище, комічне тощо, адже не будь-яке слухання є музично-естетичним.

Музичне сприймання — це здатність слухати і емоційно переживати музичний зміст (музичні образи) як художню єдність, як художньо-образне відображення дійсності, а не як механічну суму різних звуків [7, с. 173].

М.Є.Тараканов визначив три основні типи слухацької реакції:

- повне нерозуміння (сприймання музики як звукового хаосу, виникає у слухачів, що вперше потрапили на симфонічний концерт);
- узагальнене розуміння (узагальнене, мало диференційоване сприйняття, без глибокого проникнення у внутрішню структуру музики, передбачає елементарну здатність виділяти в музиці осмислені елементи, характерна риса — «безпосередня емоційна реакція»);
- істинне розуміння музики (передбачає усвідомлення її внутрішньої структури, закономірні зв'язки її компонентів, кінцевий результат — сприйняття музичного образу як явища внутрішньо осмисленого і гармонійного) [4, с. 174].

Ситуація сприймання музики визначається багатьма чинниками, які можуть посилювати або послаблювати її вплив. Конкретний акт сприймання залежить передусім від емоційного стану учнів, їхніх інтересів і прагнень під час сприймання музики. Отже, необхідна ситуація створюється передусім самим музичним твором, а також частковою установкою на спрямованість дій саме в цій ситуації. При цьому художній твір ефективніше впливає на ситуацію за умови, коли він тісно пов'язаний з особистим досвідом слухача [11, с.136].

Емоційно-образний підхід до пізнання значно розширює уявлення людини про навколишній світ, дозволяє на основі набутих емоційним шляхом знань здійснювати поширення інформації [10, с. 89]. Емоції, що виникають у слухача при сприйманні музичного твору, відзначаються тими його потребами, які задовольняються інформацією, що міститься у цьому творі. Різноманітність та ієрархія потреб, притаманних даному суб'єктові, багатозначність, невичерпність інформації, що її несе в собі музичний твір, зумовлюють надзвичайну різноманітність емоцій у різних слухачів одного і того самого твору [12, с. 56-69].

У педагогічному аспекті виділяють три типи емоції, які можна співвіднести з триступеневою структурою музичного сприймання, яку умовно розрізняють дослідники О. Рудницька та Т. Завадська, підкреслюючи їх важливість та специфічність у формуванні перцептивних та інтелектуальних умінь музичного пізнання:

- «емоції вираження» (у них виявляється безоціночне недиференційоване ставлення до музичного мистецтва, яке ґрунтується на інтуїтивних відчуттях), що відповідають перцептивному сприйманню

музичних звучань, їх слуховому розрізненню);

- «емоції переживання» (усвідомлення особистісного смислу музичного твору, на основі яких здійснюється розуміння виразно-змістовного значення музики);

- «емоції співпереживання» (характеризуються злиттям суб'єктивного переживання з позицією автора й виконавця, внаслідок чого здійснюється естетична оцінка й інтерпретація емоційно-образного змісту музики) [13, с.79].

Набуваючи досвіду спілкування з мистецтвом, дитина завжди певним чином ставиться до нього, виявляє почуття задоволення чи обурення, і це ставлення завжди оціночне. Проте оцінка, яка виражається судженнями «подобається» і «не подобається», є тільки першою сходинкою у світ прекрасного. Справжньою, естетичною вона стане лише тоді, коли знання про мистецтво будуть глибокі, а враження від музики – систематизовані, осмислені. Оцінка при цьому свідчитиме про певний рівень освоєння учнями культурних цінностей та їх уміння активно виявляти своє ставлення до дійсності в різних формах оцінної діяльності – емоційній, теоретичній, практичній.

Оцінна діяльність у свою чергу залежить від естетичної свідомості дитини, становлення якої пов'язане з навчанням і діяльністю в загальноосвітній школі. Найяскравіший прояв естетичної свідомості учнів можна зафіксувати в естетичних судженнях. Естетичне почуття як специфічний вираз людських почуттів не відокремлюється від усього пізнавального процесу, а тісно пов'язане з умінням естетично відчувати красу природи, людських стосунків і творів мистецтва. Воно лежить в основі формування соціально активної особистості, яка стверджується в навколишньому світі.

«Залежно від рівня розвитку естетичних почуттів, досвіду, розуміння мистецтва людина сприймає в структурі естетичної інформації ті відомості, які відповідають усвідомленим переживанням, і ті, які впливають на неї емоційно, на рівні інтуїції і досить часто не мають обґрунтованого пояснення з погляду змістовної оцінки» [6, с.91].

Особливого значення оцінна діяльність набуває в школі. Учні поступово включаються в систему суспільних відносин, беруть участь у розв'язанні суспільних і культурних завдань, виконують доручення.

Доречно звернути увагу на слова Л.Виготського, який писав: «Перш ніж ти хочеш залучити дитину до якоїсь діяльності, зацікав її нею, потурбуйся про те, щоб виявити, що вона готова до цієї діяльності, що в неї напружені всі сили, необхідні для цього, і що дитина діятиме сама, вчителю ж лишається тільки керувати й спрямовувати цю діяльність» [3, с.118]. Створення у слухачів відповідного настрою (тобто установки) на сприймання музики є важливою умовою формування музичного сприймання школярів.

С.Науменко, кандидат психологічних наук, доцент Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, звертає увагу на наступний факт: "В системі музичного виховання існують усталені погляди щодо обмеженості (що відповідає примітивності) музичного сприймання і переживання шестирічних і старших дітей: начебто вони спроможні сприймати тільки спеціально для них написані твори («Купили ведмедика», «Не купили ведмедика»), що пов'язано з ототожнюванням перцептивних і репродуктивних можливостей учнів. Рівень розвитку емоційної сфери та ранній вияв музичних здібностей дозволяють шестирічним адекватно змісту сприймати і переживати високохудожні музичні твори. І слід саме на високохудожніх творах розвивати і виховувати музичне сприйняття учнів, інтерес до музики (дітям же не показують «маленьке небо», «маленьке море» тощо). Відтворювати ж дитина дійсно може (через фізичну, а не музичну обмеженість — малі руки, не сформовані вокальні зв'язки, недосконала моторика тощо) «дитячу» музику» [9, с. 12-14].

Цілісне емоційне сприймання музики різного змісту і жанрів, а також її виражальних засобів пробуджує інтерес учнів до музики. В процесі слухання музики у дітей нагромаджується художній досвід, на основі якого виховуються музичні слухові уявлення, звукообразність музичного сприйняття, уявлень, мислення, всі музичні здібності. Крім того, в процесі слухання розвиваються такі необхідні властивості, як увага і її обсяг, розподіл і концентрація, переключення; довільність психічних функцій, пам'ять і аналітичні можливості.

Вона формулює низку вимог до музичного матеріалу, що дається школярам для сприймання:

- матеріал має бути високохудожнім, але невеликим за обсягом, цікавим і завершеним за змістом;
- музичні твори варто слухати переважно інструментальні;
- твори з поетичним текстом, пісні можуть займати меншу частину репертуару для слухання;
- коли для слухання даються великі за обсягом класичні музичні твори (прелюдії, етюди Ф.Шопена, сонати В.Моцарта), то це повинні бути закінчені побудови (речення, період, частина), що пов'язано з часом звучання, коли учні можуть повноцінно сприйняти музику;
- коли діти матимуть уявлення про мелодію та гармонію, навчатися їх виділяти при слуханні

творів, опанують гру на музичних інструментах — бажано, щоб вони добирали мелодії пісень, сприйнятих творів на інструментах, передавали їх ритмічний малюнок, грали акомпанемент до пісень і творів, які послушали;

- коли діти слухають музику, аналізують її настрій, водночас із його визначенням бажано ввести поняття «мажор» і «мінор» без теоретичного їх пояснення;

- перед слуханням твору обов'язково слід вивчити прізвище, ім'я, по батькові композитора, ознайомити з його національною приналежністю;

- поступово вводити для слухання твори різних композиторів, щоб учні за своїми критеріями намагались у порівнянні відчуті особливості музики різних народів;

- з перших уроків і надалі українська музика повинна звучати все більше, звертати увагу учнів на мелодизм української музики, її особливості, щоб діти, вслухаючись у неї, могли далі самі визначати інтонаційне багатство, красу і особливості рідної музики.

Виходячи з останніх науково-методичних досліджень, можемо дійти висновку, що учитель для формування в учнів музичного сприймання має бути підготовлений у трьох сферах:

- музично-теоретичній (знати особливості музичного мистецтва, закономірності зв'язків елементів внутрішньої структури, музично-виразних засобів, історію музики, характерні риси творчості композиторів);

- психофізіологічній (знати вікові особливості і можливості учнів різних класів, індивідуальні відмінності, характер сприйняття);

- методико-педагогічній (знати шляхи, методи, послідовність, провідні та оптимальні умови протікання процесу сприймання музичного твору і його аналіз [7, с. 177]).

Як можемо припустити з усього вище сказаного, сприймання музики також має індивідуальний суб'єктивний характер, які педагогам необхідно обов'язково враховувати у процесі навчання учнів музичного мистецтва.

Висновки. Загалом можемо підсумувати, що питання музичного сприйняття достатньо висвітлюються у фаховій літературі.

Сучасний учитель має знати психологічні основи музичного сприймання, вікові особливості та можливості музичного сприймання учнів різних вікових груп, їх індивідуальні відмінності, характер сприйняття.

Проблема сприймання музики – одна з найбільш складних через суб'єктивність цього процесу, і не дивлячись на значну кількість матеріалів, що освітлюють її, існує ще чимало питань, не з'ясованих дослідниками. Зокрема, варто глибше вивчити методи розвитку музичного сприймання молодших школярів.

Література

1. Асаф'єв Б. А. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б. А. Асаф'єв. – Л. : Музыка, 1973. – 144 с.
2. Ветлугіна Н. Музичний розвиток дитини / Н. Ветлугіна. – К. : Музична Україна, 1997. – 94 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Восприятие музыки : сб.ст. / ред.-сост. В. М. Максимов. – М. : Музыка, 1980. – 256 с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти. – Ресурс доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Коваль Л. Г. Виховання почуття прекрасного / Л. Г. Коваль. – К. : Музична Україна, 1983. – 224 с.
7. Лагутин А. Методика преподавания музыкальной литературы в детской музыкальной школы / А. Лагутин. – М. : Музыка, 1982. – 224 с.
8. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посібник / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 1998. – 479 с.
9. Особливості сприймання молодшими школярами модальності музичного твору // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. - №10. – С. 12-14.
10. Остроменский В. Д. Восприятие музыки как педагогическая проблема / В. Д. Остроменский. - К. : Муз. Україна, 1975. -199 с.
11. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання : навч. посібник / О. Я. Ростовський. – К. : ІЗМН, 1997. – 256 с.
12. Тарасов Г. С. Музыкальная потребность, музыкальные способности, музыкальное восприятие / Г. С. Тарасов // Восприятие музыки как предмет комплексного исследования : сб. статей / под ред. А. Г. Костюка. - К. : Муз. Украина, 1986. - С.56-69.
13. Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. праць / ред. колегія О. П. Щолокова та інші. – К. : НПУ, 2000. – 181 с.